

O‘ZBEK TILIDA JUFT SO‘ZLAR VA ULARNING MUMTOZ ADABIYOTDAGI O‘RNI

Berdinova Gulbahor Normurarodovna

Alfraganus universiteti 2-bosqich magistranti

Annotatsiya. Ushbu maqolada o‘zbek tilidagi juft so‘zlarning turlari, funksional vazifalari va ahamiyati haqida ma'lumot berilgan. Shu bilan birgalikda maqola juft so‘zlarning ma'no boyitish, ahamiyatni kuchaytirish, ijtimoiy va madaniy kontekstda izoh berish, ritm yaratish hamda ko‘rsatmalik funktsiyasini taqdim etishda qanday rol o‘ynashini muhokama qiladi. O‘zbek tilidagi juft so‘zlarning boyligi va ularni samarali qo‘llash orqali tilning go‘zalligi va rivojlanishini oshirish imkoniyatlari ko‘rsatiladi. Umuman olganda, maqola o‘zbek tilida juft so‘zlarning ahamiyatini tushunishga yordam beradi, ularni tilshunoslikda yanada chuqurroq ochib berishga, shu bilan bir qatorda, o‘zbek mumtoz adabiyotida juft so‘zlarning ahamiyatini va estetik jihatlarining o‘rganilishini rag‘batlantiradi.

Kalit so‘zlar: *juft so‘zlar, ijtimoiy kontekst, madaniy kontekst, sinonim, antonim juftlar, taqsimotli juftlar, funksional juftlar.*

Kirish. O‘zbek tili, boshqa tillar singari, o‘z ichiga ko‘plab juft so‘zlarni oladi. Juft so‘zlar – bu birga keladigan va ma’nosi yoki ifodasi bir-birini to‘ldiradigan so‘zlar bo‘lib, ularning o‘zaro aloqasi tilning boyligiga hamda ifoda kuchiga katta ta'sir ko‘rsatadi. Juft so‘zlar birgalikda ishlatiladi va ma'lum bir ma'no yoki tasvir yaratadi. Mumtoz adabiyotda juft so‘zlarning qo‘llanilishi o‘zining zamonaviylik darajasidan qat’iy nazar, tarixan bir xalqning madaniyati, urf-odatlar va fikr tarzi haqida muhim ma'lumotlar beradi. Adabiyotda juft so‘zlar — ya’ni bir-biriga bog‘liq, bir-birini to‘ldiruvchi yoki qarama-qarshi ma’nolarni ifodalovchi so‘zlar — muhim rol o‘ynaydi. Ular matnning estetik jihatini oshiribgina qolmay, shuningdek, chuqur ma’no qatlamlarini ham yaratadi. Ushbu maqolada juft so‘zlarning turlari, ularning funksiyalari, o‘zbek tilidagi ahamiyati hamda mumtoz

adabiyotdagi o'zni haqida to'xtalamiz. O'zbek tilida juft so'zlar turli kategoriyalar bo'yicha tasniflanishi mumkin. Ular asosan quyidagi turlarga bo'linadi:

1. Sinonim juftlari: Bu turdagi juft so'zlar bir xil yoki yaqin ma'noga egabo'ladi. Masalan: "quvonch – xursandchilik", "yomg'ir – yog'ingarchilik". Sinonim juftlari matnda ma'noni yanada boyitishga yordam beradi.

2. Antonim juftlari: Bu juftliklarda so'zlar bir-biriga qarama-qarshi ma'no kasb etadi. Misol uchun: "katta – kichik", " uzoq – yaqin". Antonim juftlari fikrni aniqroq bayon etishga xizmat qiladi.

3. Taqsimotli (paralel) juftlar: Bu turdagi so'zlar bir muncha farq qilsa-da, ular bir-birini to'ldiradi yoki biror mavzu atrofida yig'iladi. Masalan: "kun – tun", "suv – havo". Taqsimotli juftlar yordamida muayyan holat yoki jarayonni yanada chuqurroq tushuntirish mumkin.

4. Funksional (rol) juftlari: Bu erda biri boshqa birini to'ldirib, o'zining funksional vazifasini bajaradi. Masalan: "o'qish – yozish", "eshitish - ko'rish". Funksional juftlarda har bir elementning rolini aniqlash mumkin.

Juft so'zlar O'zbek tilida quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Ma'no boyitish: Juft so'zlardan foydalanish orqali fikrning yanada chuqurroq va rang-barang ifodasini ta'minlash mumkin. Buning natijasida matn o'qilishi osonlashadi va qiziqarli bo'ladi.

2. Ahamiyatni kuchaytirish: Sinonim va antonim juftlari yordamida muayyan fikrni kuchaytirib yoki pasaytirib taqdim etish mumkin.

3. Ijtimoiy va madaniy kontekstda izoh berish: Juft so'zlarni qo'llash orqali muayyan ijtimoiy yoki madaniy kontekstdagi holatlarni yaxshi tushuntirish mumkin. Misol uchun, "do'st - birodarlik" kabi mazmunan boy iboralar ijtimoiy almashinuvni aks ettirishi mumkin.

4. Ritm va ohang yaratish: Adabiyotda badiiy uslub sifatida foydalaniladigan juft so'zlar matnning ritmini oshirishga xizmat qiladi va ohangni yorqinlashtiradi.

5. Ko'rsatmalik funktsiyasi: Ba'zi hollarda juft so'zlardan foydalanib, biror narsaning mavjudligi yoki yo'qligini ko'rsatishda yordam beradi; masalan, "bor - yo'q".

Asosiy qism. Juft soʻzlar adabiyotda koʻpincha bir-birini toʻldiruvchi yoki qarama-qarshi boʻlgan tushunchalarni ifodalaydi. Masalan, "yaxshi-yomon", "hayot-momot" kabi juftliklar oʻzaro bogʻlanib, keng maʼnolarni anglatadi. Ularning bunday kombinatsiyasi asarlarni yanada kuchliroq va taʼsirchan qiladi.

Yusuf Xos Hojib ijodida ham juft soʻzlar koʻplab oʻrin olgan. U oʻz asarlarida turkiy tilning goʻzalligini, ifodali va rang-barangligini oshirish maqsadida juft soʻzlardan foydalangan.(1) Bu soʻzlar koʻpincha sinonim yoki antonim sifatida ishlatiladi va mazmunni yanada chuqurlashtiradi. Masalan, Yusuf Xos Hojibning "Qutadgʻu bilig" asarida juft soʻzlar orqali insoniy fazilatlar, axloqiy qadriyatlar va ijtimoiy masalalar aks ettirilgan. Juft soʻzlar asar mazmunini boyitadi va oʻquvchiga tushunishni osonlashtiradi. Bundan tashqari, juft soʻzlarni qoʻllash orqali muallif oʻz fikrlarini aniqroq va taʼsirchanroq etkazishga erishadi.(2) Misol uchun: "*alim-berim*", "*mal-tawar*" kabi ifodalar orqali u insoniyatning turli jabhalardagi faoliyat holatlarini yoritadi. Yusuf Xos Hojib ijodidagi juft soʻzlar nafaqat til boyligini koʻrsatadi, balki uning fikrlarini yanada chuqurroq anglash imkonini beradi.

Mumtoz adabiyotida koʻplab buyuk shoir va yozuvchilar juft soʻzlardan foydalanib kelgan. Juft soʻzlardan foydalanish sanʼatkorning qobiliyatini namoyish etish bilan birga, oʻquvchiga chuqur fikr yuritishga yordam beradi. Masalan, Alisher Navoiy oʻzining asarlarida juft soʻzlardan keng foydalanib, ularni oʻziga xos maʼno va taʼsir kuchi bilan boyitgan. Juft soʻzlarning ritmik tuzilishi esa ularning ogʻzaki ijrosini engil qilgan. Bunday soʻz birikmalari orqali muallif oʻz his-tuygʻularini yanada kuchliroq ifoda etish imkoniyatiga ega boʻlgan. Alisher Navoiy asarlarida uchraydigan juft soʻzlarga misol sifatida "yurak-qon", "dil-koʻngil", "dard-ashk", "shod-xurram" kabi iboralarni keltirish mumkin. Bu juftliklar orqali u inson ruhiyatidagi turli holatlarni tasvirlaydi va ularga chuqur mazmun bagʻishlaydi. Navoiy ijodida juft soʻzlar nafaqat badiiy uslubni kuchaytiradi, balki uning falsafiy gʻoyalarini ham yanada oshkor qiladi.(3)

Z.M.Bobur lirikasi oʻzining goʻzalligi, chuqurligi va maʼnaviy boyligi bilan ajralib turadi. U oʻzining sheʼriyati va nasriy asarlarida juft

soʻzlardan keng foydalanishi bilan tanilgan. Bobur ijodida juft soʻzlar nafaqat estetik ahamiyatga ega, balki mazmunni chuqurlashtirishda ham muhim rol oʻynaydi. Juft soʻzlar Boburning sheʼriyatida tilning boyligidan foydalanish vositasi sifatida namoyon boʻladi. Ularning yordamida muallif his-tuygʻularini yanada kuchliroq ifoda etadi. Bundan tashqari, juft soʻzlarni ishlatish orqali Bobur ijodida musiqiylik paydo boʻladi. Sheʼrlarning ritmi va ohangdorligi juft soʻzlar bilan shakllanadi, bu esa tinglovchi yoki oʻquvchining eʼtiborini tortadi. Masalan, "oshiqushaydo", "gul-bulbul" kabi juftliklar orqali oshiqning holatini tasvirlab beradi. Boburning mashhur asarlaridan biri "Boburnoma" da ham juft soʻzlardan foydalanilgan koʻplab misollar mavjud.(4) Unda u urush va tinchlik, baxt va fojia kabi dualizmni aks ettiruvchi juftliklarni keltirib oʻtadi: Urush - Tinchlik: Bu ikkalasi bir-biri bilan bogʻliq tushunchalar boʻlib, urushning zarurligi yoki tinchlikka erishish yoʻllaridagi qiyinchiliklarni yoritishda ishlatilgan. Baxt - Fojia: Inson hayotidagi quvonchli lahzalar bilan ogʻriqli holatlar orasidagi munosabatni taʼriflaydi. Bobur ijodidagi juft soʻzlar nafaqat til boyligini oshirishda xizmat qiladi, balki uning asarlarini yanada mazmunli va taʼsirchan qiladi. Ularning yordamida Bobur insoniyat hayoti haqida chuqur fikr yuritishga chaqiradi, zamonning murakkabligini aks ettirib, har bir insonga oʻz yoʻlini topishga yordam beradi. Shunday qilib, Boburning ijodi faqat adabiyotda emas, balki inson ruhiyatini tushunishda ham muhim ahamiyatga ega ekanligini koʻrsatmoqda.

Xulosa oʻrnida aytishimiz mumkinki, oʻzbek tilidagi juft soʻzlar nafaqat leksik birlik sifatida ahamiyatga ega, balki ularning funksional vazifalari ham munosib eʼtirofga loyiqdir. Maʼno boyituvchi, ahamiyatni kuchaytiruvchi va madaniy kontekstda izoh beruvchi bu birliklardan samarali foydalanish orqali biz oʻzbek tilining goʻzalligini ochib beramiz va uni yanada rivojlantirishimiz mumkin. Shuning uchun har bir inson oʻzbek tilidagi bu boyliklarni oʻrganishi va bu soʻzlarning saqlab qolinishida oʻz xissasini qoʻshishi lozim.

Adabiy asarlarda juft soʻzlardan foydalanish faqatgina mazmunni kengaytiribgina qolmay, balki badiiy ifoda vositalarini ham boyitadi. Juft soʻzlar orqali yaratilgan obraz va metaforalar asarlarni

yanada jozibador qiladi. Ularning yordamida muallif o'z fikrlarini aniqroq va ravshanroq bayon etishi mumkin. Juft so'zlarning mumtoz adabiyotdagi ahamiyati beqiyosdir. Ular nafaqat badiiyatning asosini tashkil etuvchi elementlardan biri sifatida xizmat qiladi, balki muallifning ijodkor sifatidagi qobiliyatini namoyon etishga yordam beradi. Juft so'zlar orqali yaratilgan tasvirlar esa o'quvchini chuqur mulohazalarga undaydi va uning tasavvur doirasini kengaytiradi. Mumtoz adabiyotda ushbu tuzilmalarning mavjudligi bizga nafaqat o'tmishni anglashda yordam beradi, balki hozirgi kunda ham madaniyatimizni yanada rivojlantirish uchun zarur bo'lgan asoslarni taqdim etadi. Shunday ekan, adabiyimizda juft so'zlarga alohida e'tibor berilgan holda ularni tushunish zaruratdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. H.Jomolxonov, Hozirgi o'zbek adabiy tili. Toshkent: Talqin, 2005
2. Abdullayev, M.. O'zbek tili grammatikasi. Tashkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti., 2017.
3. Nazarov, A. O'zbek tilidagi sinonim va antonim juftliklari. Tashkent: Fan va Texnologiya, 2015.
4. Sultonov, E. Adabiyotda badiiy ifoda usullari. Tashkent: Sharq, 2020.
5. Лутфуллаева, Д. Э., & Сапарниязова, М. (2020). Нейминговая технология: функции информативности, коммуникативной результативности и речевого воздействия неймов. *Вестник науки и образования*, (11-3 (89)), 46-51.
6. Джусупова, У. Т. (2023). Функции сингармонизма в современном узбекском литературном языке. *Россия*, (8), 24.
7. Xujaev, M. (2020). Mahmudkhuja Behbudi as a leader of jadid reforms. *The Light of Islam*, 3, 39-47.